

התפתחות מערכת החינוך

מטרת השיעור

הכרת מערכת החינוך בארץ ובחינת ההיבטים החברתיים בהתפתחותה.

רציונל

השיעור עוסק בהתפתחות מערכת החינוך בשתי תקופות: הראשונה - המעבר בתקופת התלמוד מחינוך המתקיים במסגרת של "מלמדים" לחינוך המתקיים במסגרת של מערכת ציבורית; השנייה, התפתחות המערכת בארץ מקום המדינה ועד ימינו, תוך היכרות עם מושגים שונים השייכים להתפתחות המערכת כמו "זרמים בחינוך", "רפורמות בחינוך", "אזורי רישום", סוגי בתי ספר ועוד.

השאלה המרכזית של השיעור היא: מהם ההיבטים החברתיים הנלווים להתפתחות המערכת בארץ? להיבטים החברתיים במערכת השלכות בכל התחומים: הפדגוגיה, הדידקטיקה המבנה ועוד. במהלך השיעור נתמקד בהשפעת התפתחותה של מערכת החינוך על האוכלוסיות המוחלשות.

מבנה השיעור

1. תקנת ר' יהושע בן גמלא - לימוד מונחה 30 דקות
לימוד של מקור תלמודי המציג את ההתפתחות של מערכת חינוך ממוסדת בימי התלמוד, תוך בחינת מגמות חברתיות שהביאו להתפתחות זו.
2. א. מערכת החינוך: תמונה קבוצתית – תרגיל 30 דקות
איסוף חומר מחברי הקבוצה על בתי ספר שהם וילדיהם למדו בהם וארגון החומר בטבלה שתהווה רקע לסקירה ההיסטורית בחלק הבא של השיעור.
ב. התפתחות מערכת החינוך בארץ – סקירה 60 דקות
סקירה היסטורית של התפתחות מערכת החינוך בארץ מהימים שלפני קום המדינה ועד ימינו. הסקירה בוחנת את החלטות המכריעות בתחום החינוך בזירה הפוליטית תוך ניסיון לבחון את המגמות המשפיעות על החלטות אלה.
3. הגיונות חינוכיים סותרים: סיפור מקרה - לימוד בחברותא 30 דקות
לימוד טקסט שיש בו התייחסות של חכם ממרוקו למגמה פוליטית בתוך מערכת חינוכית, שלפי דעתו פוגעת בתלמידים העניים בקהילה.

מהלך השיעור

1. תקנת ר' יהושע בן גמלא - לימוד מונחה

זמן
30 דקות

חומרים
דף מקורות

פתיחה

במדינת ישראל קיימת מערכת חינוך מרכזית הממומנת רובה על ידי המדינה. מצב זה שאנו מורגלים בו לא התקיים מאז ומתמיד. בתי ספר במתכונת שאנו מכירים היום התחילו לפעול בעקבות המהפכה התעשייתית; בעבר שכרו ההורים מורים לילדיהם בהתאם ליכולתם הכלכלית ולחשיבותה של ההשכלה בעיניהם.

במקורות היהודיים אנחנו מוצאים התפתחות של "בתי ספר" בתקופות מוקדמות יותר.

שאלות והנחיות לקבוצה

- אלו הבדלים קיימים בין לימוד בבית ספר לבין לימוד אצל "מלמד" או מורה פרטי?

למנחה

מטרת השוואה איננה ליצור רשימה מאורגנת של מאפיינים כדי לבחון אותה לאחר מכן, אלא לחבר את הנושא המופשט אל הניסיון האישי של ההורים ואל הידע שיש להם מתוך היכרותם את ה"שטח".

אחד המקורות הראשוניים ביהדות שעוסק במיסוד מערכת חינוך מופיע בתלמוד הבבלי במסכת בבא בתרא:

אמר רב יהודה אמר רב: ברם [אבל] זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאֵלמלא הוא נשתכח תורה מישראל.

שבתחילה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה. מי שאין לו אב - לא היה למד תורה. מאי דרוש? [מה דרשו?] ולימדתם אותם (דברים יא, יט) - ולימדתם אתם.

התקיננו שיהו [שיהיו] מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים. מאי דרוש? [מה דרשו?] "כי מציון תצא תורה" (ישעיהו ב, ג): ועדיין מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד.

התקיננו שיהו מושיבין [מלמדי תינוקות] בכל פלך ופלך, ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו - מבעיט בו ויוצא,

עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא, דף כא, עמוד א

ר' יהושע בן גמלא

כהן גדול סמוך לחורבן בית שני. קיבל את כהונתו מהמלך אגריפס בזכות תרומת אשתו לבית המלך. נזכר לשבח פעמיים בתלמוד.

שאלות והנחיות לקבוצה

- לאלו שנויים הביאה תקנתו של יהושע בן גמלא ובאלו תחומים?
- מהו השינוי החברתי שניסה ר' יהושע בן גמלא ליצור?
- האם יש במקור התלמודי התייחסות למימון של מערכת חינוך זו?

למנחה

תקנתו של ר' יהושע בן גמלא מביאה לשינוי בכמה תחומים:
א. פריסת בתי הספר ומיקומם. בתחילה היה בית ספר מרכזי בירושלים, ו בשלב שלאחר מכן הקימו בית ספר בכל אזור. תקנת ר' יהושע בן גמלא הביא להקמתם של בתי ספר בכל עיר ועיר.
ב. הרחבת מעגל הלומדים - לפני התקנה, רק מי שיש לו אב יכול היה ללמוד; לאחר התקנה, כל אחד יכול היה להגיע ללמוד.
ג. בניית מערך פיקוח מקצועי - מלמדי התינוקות היו תחת פיקוח ציבורי ולא יכלו להוציא תלמידים מן המערכת כרצונם.
ד. גיל התלמידים - לפני התקנה התחילו ללמוד במערכת הציבורית מגיל 16-17 לאחר התקנה התחילו ללמוד 6-7.

ר' יהושע בן גמלא מזהה שלימוד התורה אינו נגיש באותה מידה לכל שכבות החברה. ילדים להורים בעלי יכולת כלכלית חברתית למדו, בעוד ילדים להורים מעוטי יכולת לא יכלו ללמוד. בן גמלא חושש שחוסר הנגישות יביא לכך שת ישכח תורה מישראל. הפגיעה בתורה עלולה להתעצם עם התרחבות הפערים בשל הורים בעלי יכולת המנצלים את המשאבים הציבוריים שנועדו מלכתחילה לילדים משכבות מוחלשות.

במהלך לימוד הטקסט כדאי לקשור את הדברים לשאלת הפתיחה ולהתייחסויות המשתתפים אליה.

מקור זה יהווה בסיס ללימוד בשני השיעורים הבאים העוסקים במערכת החינוך בארץ:

1. התפתחות המבנה של מערכת החינוך וההיבטים הפוליטיים שלו.
2. ההשתמעויות של חינוך חנים לכול.

2. א. מערכת החינוך: תמונה קבוצתית - תרגיל

חומרים	זמן
טבלת בתי ספר ומאפיינים על בריסטול טושים	30 דקות

מערכת החינוך בארץ עברה שינויים רבים במהלך השנים, כגון מעבר מחלוקה לפי זרמים פוליטיים לחינוך ממלכתי, רפורמות שונות ועוד. בחלק זה של השיעור נראה את השלבים המשמעותיים שעברה מערכת החינוך ונברר את ההשלכות של השינויים האלה על אוכלוסיות מוחלשות.
נתחיל את ההיכרות עם המערכת בעזרת הידע שקיים בקבוצה.

שאלות והנחיות לקבוצה

- כל חבר בקבוצה יאמר את שם בית הספר שלמד בו, את שם בית הספר שלומד בו אחד מילדיו ואת שם בית הספר שבו למדו הוריו (אם למדו בארץ). אחר כך יאפיין כל בית ספר בקצרה.

למנחה

את בתי הספר שחברי הקבוצה מציינים נרשום על הלוח / בריסטול בטבלה שתציג פריסה של בתי ספר מסוגים שונים לאורך שנות קיומה של המדינה. מראה הטבלה ורשימת המאפיינים:

שם בית הספר של ההורים	שם בית הספר של המשתתפים בקבוצה	שם בית הספר של אחד הילדים
אליאנס	אורט מאפיינים: מקצועי, ממ"ד בצפון	אורט מאפיינים: טכנולוגי, מ"מ בירושלים

דוגמה →

מאפיינים:

ממלכתי / ממלכתי דתי / חרדי,
עיוני-מקצועי / מקיף,
ציבורי / חצי פרטי / פרטי,
פנימייה / קיבוץ.

הטבלה תיתן לנו פריסה של סוגי בתי ספר שתהווה בסיס להתייחסות למערכת החינוך בשלב הבא של השיעור, כך שכל אחד יוכל למצוא את מקומו בתוך הדיון.

2. ב. התפתחות מערכת החינוך - סקירה

זמן
60 דקות

חומרים
חומר רקע לסקירה

התפתחות מערכת החינוך בארץ סקירה היסטורית

עד שנת 1948

לפני קום המדינה לא הייתה בארץ מערכת חינוך מרכזית לאוכלוסייה היהודית ביישוב, אלא כל אחת מהתנועות הפוליטיות המרכזיות באותה תקופה פיתחה מערכת חינוך משל עצמה. התנועות היו אלה: הזרם הכללי, זרם העובדים (תנועת העבודה וההסתדרות הכללית), זרם המזרחי (הפועל המזרחי - מפד"ל) ואגודת ישראל. כל הורה בחר את בית הספר לפי הזרם שאליו השתייך.

מבנה המערכת היה זה: שמונה שנות לימוד בבית הספר העממי ועוד ארבע שנים בבית הספר התיכון. בבתי הספר התיכוניים גבו שכר לימוד. מרבית הילדים בגילאי תיכון לא למדו בבית הספר.

בתי הספר התיכוניים היו בפועל בתי ספר פרטיים. מושגים של שוויון ושוויון הזדמנויות עדיין לא היו קיימים בשיח החינוכי.

בין 1948 ל-1950

זוהי תקופת העליות הגדולות לארץ. ביישובים הוותיקים והמבוססים פעלו בתי הספר של הזרמים השונים. במעברות ובמחנות העולים לא הייתה מערכת חינוך כלל, ובעיקר לימדו שם קרוא וכתוב במספר כיתות ללא מבנה בית ספרי.

בתקופה זו חוקקה הכנסת את החוק הראשון המשמעותי בתחום החינוך - "חוק לימוד חובה: תש"ט 1949". החוק כפי שנכתב אז קבע שהלימודים מגיל 5 עד 14 עשרה הם חובה וחינם. המבנה של המערכת בעקבות החוק: שנה אחת בגן הילדים, שמונה שנים בבית הספר היסודי וארבע שנים בבית הספר התיכון. בבתי הספר התיכוניים עדיין שילמו שכר לימוד. לחוק זה היו שתי השלכות חברתיות מרכזיות: 1. צמצום אחוזי הנשירה הגבוהים מבית הספר שהחלה כבר בבית הספר היסודי. 2. הסתגלות העולים לנורמות החינוך שהיו מקובלות בארץ.

שנות החמישים

בשנים אלה נחקק חוק משמעותי נוסף בתחום החינוך: "חוק חינוך ממלכתי 1953" - חקיקה זו הפכה את מערכת החינוך בארץ למערכת אחת מרכזית. בתי הספר היסודיים עברו לידי המדינה או הראשות המקומית ויצאו משליטת התנועות הפוליטיות. החינוך החרדי נשאר מחוץ לחינוך הממלכתי.

מבנה המערכת נשאר זהה למבנה שנקבע בעקבות חוק לימוד חובה (שמונה שנות יסודי וארבע תיכון). תשלומי שכר הלימוד בתיכון לא השתנו. בעקבות גלי העלייה גדל מספר התלמידים בשנים אלה פי חמישה. הנהלים של רישום התלמידים לבית הספר נעשה על פי חלוקה לאזורים. חוק זה יצר מצב של שוויון פורמלי. כל התלמידים נדרשו ללמוד בבתי ספר של המדינה על פי תכנית לימודים כלל - ארצית אחידה ו נורמות הישגים אחידות (כגון: מעבר מגן לבית ספר או מעבר מבית ספר יסודי לתיכון).

תפיסת השוויון הפורמלי בנויה על שתי הנחות יסוד א. כל הקבוצות באוכלוסייה זכאיות לתשומות שוות. ב. החינוך הוא כלי מלכד כחלק מגישת כור ההיתוך. גישה זו התעלמה מכך שהתכנים וההישגים נבחרו על ידי הקבוצה החזקה, תוך התעלמות מהשוני התרבותי והמעמדי ובניסיון להפוך את הקבוצה המוחלשת לדומה לה.

החוק אומנם קבע שוויון פורמלי, אך במעברות ובמחנות העולים לא היו תנאים ליישום החוק: לא היה שלטון מקומי שיסייע, צוותי החינוך שפעלו שם לא תמיד היו מיומנים, החלוקה לאזורי רישום גרמה להפרדה בין הוותיקים לחדשים, כמעט ולא היו בתי ספר תיכוניים, תכניות הלימודים לא התאימו לצרכים ולרקע התרבותי של העולים.

שנות השישים

- השוויון הפורמלי בתשומות אינו מביא להישגים הלימודיים המצופים בחינוך היסודי והתיכון. כך נולדת מדיניות ה"טיפוח", שאיננה אלא "מדיניות המסלולים הנפרדים", כהגדרתו של שלמה סבירסקי. המושג "טעון טיפוח" בוסס על פרמטרים של השתייכות עדתית, רמה כלכלית ואזור מגורים; וההחלטה על מדיניות ה"טיפוח" הולידה תכניות שונות:
1. פיתוח מערך "מבחני הסקר" על ידי מכון סאלד, מבחנים שהיו אמורים לבחון אלמנטים של יכולת והישגים ונועדו להכוונת התלמידים לחינוך העל-יסודי.
 2. הכנה לקראת בית הספר בשני תחומים: תכניות לימודים מותאמות ותכניות בשילוב ההורים.
 3. דאגה למוכשרים בשלוש דרכים: ניסוי פנימיות מיוחדות ל"מחוננים", הקמת מרכזי העשרה למחוננים ותכניות שיקום החשיבה בכיתות מיוחדות בתוך בתי הספר העיוניים.
 4. הרחבת החינוך המקצועי - בתי ספר שנבנו בשכונות בלתי מבוססות ובעיירות פיתוח בעיקר. בתי ספר אלה אינם נותנים תעודת בגרות כלל, או נותנים תעודת בגרות שאינה מאפשרת כניסה למוסדות ההשכלה הגבוהה.
 5. פיתוח תכניות לימודים, דרכי הוראה וספרי לימוד מותאמים.
 6. יצירת הקבוצות בתוך בית הספר בניסיון להתאים את רמת הלימוד לתלמיד ולשפר את הישגיו (בפועל אין קידום מהקבוצה נמוכה לגבוהה יותר). רעיון ההקבצה הפך לאבן היסוד של המדיניות החינוכית החדשה.
 7. יום לימודים ארוך.
 8. ארגון קבוצות שיקום מיוחדות לנכשלים בכיתתם.
 9. טיפוח בבית הספר העל-יסודי - פיתוח מסגרות למידה הטרונגניות.
- ההתאמה שניסו מובילי המערכת להוביל גרמה במקרים רבים לתוצאות הפוכות מאלה שרצו מתכנניה: הנמכת רף הציפיות, ובהתאמה רמת הישגים נמוכה; דימוי עצמי נמוך וחוסר הערכה של הילדים לתרבות ממנה באו. תכניות ה"טיפוח" לא הצליחו למנוע את הנשירה בבית הספר התיכון. "מדיניות הטיפוח" הצליחה תוך שנים לא רבות להכניס שיעור ניכר בקרב בני הנוער המזרחיים למסגרת של לימוד תיכוני, אלא שמסגרת זו הפכה למסגרת נבדלת; היא שהנציחה את ההפרדה בין מזרחים לאחרים ושימרה את תיוגם כנחשלים תרבותית.

שנות השבעים

- בשנת 1968 התקבלה החלטה בכנסת על רפורמה במערכת החינוך שהייתה אמורה לכלול את כל המערכת. הרפורמה השפיעה באופן מהותי על כל מערכת החינוך משנות השבעים ואילך. מטרת-העל של הרפורמה הייתה שיפור הישגים של כל אוכלוסיית התלמידים וצמצום הפערים בין תלמידים הנבדלים ברקעם החברתי והכלכלי.
- השינויים שהוחלט עליהם ברפורמה:
1. הארכת משך לימוד החובה חנים בשנתיים, עד לכיתה י'.
 2. שינוי במבנה מערכת החינוך: חינוך יסודי - שש שנתי, חטיבת ביניים - תלת שנתית, חינוך על-יסודי (תיכון) - תלת שנתית.
 3. המעבר מהיסודי לחטיבת הביניים ייעשה ללא תהליכי מיון.
 4. יצירת אינטגרציה בתוך חטיבות הביניים על ידי חיבור של אזורי רישום שונים.
- האינטגרציה יצרה את המפגש המתבקש בין התרבויות השונות, אך לא מתוך ראייה רב-תרבותית של רצון להיכרות הדדית. מובילי האינטגרציה העמידו היררכיה בין התרבויות וחשבו שבני המעמד הנמוך יראו בתרבות הגבוהה מושא לחיקוי.
- לא ניתן היה לקיים אינטגרציה מלאה בגלל מיקום גאוגרפי נפרד של אוכלוסיות מסוימות, כמו קיבוצים או עיירות פיתוח.
4. הקמת בתי ספר מקיפים בעיירות הפיתוח ובשכונות מוחלשות, בתי הספר המקיפים כללו מסלול עיוני ומסלולים מקצועיים. תלמידים רבים הופנו למסלולים המקצועיים מתוך שיקולים זרים ליכולתם הלימודית, דבר שחסם בפניהם את האפשרות לבחור בהשכלה גבוהה בהמשך.

5. כיתות-האם בחטיבת הביניים היו הטרוגניות, אך הייתה חלוקה להקבצות לימוד "הומוגניות" לפי רמת לימוד בשלושה מקצועות: עברית, מתמטיקה ואנגלית. התאמת הרמה נועדה לקידום התלמידים, אך בפועל הסתבר כי ההקבצה בחטיבת הביניים היא המנבא החזק ביותר למסלול הלימודים שבו ישובצו התלמידים בבית הספר התיכון. ההקבצות אינן משיגות את יעדיהן מכיוון שהדרישות מהתלמידים בהקבצות הנמוכות הן בהתאם לציפיות ורמת המורים המלמדים נמוכה יותר.

בשנת 1978 נבחן יישום הרפורמה ונמצא שהגורמים שערכו את ביצועה היו קשיים תקציביים, קיטוב חברתי, התנגדות הורים, בעיות מיוחדות בציבור הדתי ומעורבות הרשויות המקומיות.

משנות השמונים

בעקבות קיצוצים משמעותיים בתחום החינוך במהלך שנים אלה החלו ההורים לשלם יותר ויותר עבור שירותים חינוכיים דבר המקנה להם, לדעתם, זכות לקבל את ההחלטות בנוגע לחינוך ילדיהם. מושגים כמו ביזור, אוטונומיה, בחירה ופלורליזם באים במקום מושגים כמו: צמצום פערים, שוויון הזדמנויות ואינטגרציה. מעורבותם של הורים בעלי יכולת כלכלית מביאה לשינויים משמעותיים במערכת החינוך:

1. נוצרות מסגרות של תוספת שעות לימוד במימון ההורים. 73% מתכניות אלה מיוסדות באזורים מבוססים ורק 10% בשכונות לא מבוססות. משרד החינוך מקים במקביל מערכת של תל"ן - תכניות לימוד נוספות - המופעלות באזורים פחות מבוססים, אך גם תכניות אלה בנויות בחלקן על תשלומי הורים. תלמידים שהוריהם אינם יכולים לשלם אינם נוכחים בשעות אלה בכיתה.
2. בתי ספר ייחודיים - בסוף שנות השמונים מתחילים לפעול בארץ בתי ספר ייחודיים. בתי ספר אלה ממיינים תלמידים על פי מבחנים מטעמים וגובים שכר לימוד דומה לזה של אוניברסיטה (הוא לפעמים עובר את 1/3 שכר המינימום). תלמידים משכבות שאינן מבוססות אינם יכולים ללמוד בבתי ספר אלה.
3. פתיחת אזורי רישום ובחירת הורים - כפי שנקבע בחוק, הרישום למערכת החינוך נעשה על פי אזורי רישום. פתיחת אזורי הרישום מאפשרת לכל תלמיד לבחור את בית הספר. לכאורה זהו שינוי המאפשר לאוכלוסיות מוחלשות לבחור בבתי ספר יוקרתיים, אך בפועל בתי ספר יוקרתיים ממיינים את התלמידים המגיעים אליהם, ורק הורים מבוססים יכולים לממש את הבחירה. כך נמשך מיון תלמידים על פי אמות מידה מעמדיות חברתיות ותרבותיות.
4. הפרטת מערכת החינוך ושיטות ניהול עצמי או אוטונומיה בית ספרית - יוצרים בהדרגה שתי מערכות חינוך נפרדות: מערכת השייכת לאלה שיוכלו לגייס כספים ומערכת אחרת לאלה שאינם יכולים לגייס כספים.

מקורות לסקירה ההיסטורית

- משה סמילנסקי, התמודדות מערכת החינוך עם בעיותיהם של ילדים טעוני טיפוח, אורמיאן חיים (עורך), **החינוך בישראל** - משרד החינוך והתרבות, ירושלים 1973 עמוד 121-140.
- רחל פסטרנק, החינוך בחברה הישראלית אפרים יער וזאב שביט, (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית** כרך ב, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2003 עמ' 899-1015.
- שלמה סבירסקי, **לא נחשלים אלא מנוחשלים** - מחקר וביקורת, חיפה 1981.
- שלמה סבירסקי, **חינוך בישראל - מחוז המסלולים הנפרדים** הוצאה לאור, תל אביב 1990.
- מסמך רקע בנושא: שינויים שחלו במבנה מערכת החינוך בישראל והצעות לשינויים שעלו במהלך השנים. מוגש ליו"ר ועדת החינוך והתרבות, חבר הכנסת אילן שלגי.

<http://www.knesset.gov.il/mmm/data/docs/m00742.doc>

למנחה

סקירת מערכת החינוך המוצעת כאן משלבת פריסת העובדות עם ראייה ביקורתית של הערכים או המניעים של מקבלי ההחלטות במערכת הפוליטית והמקצועית. בכל תקופה יש התייחסות להחלטות החשובות שהתקבלו באותה תקופה, להשלכות החברתיות של ההחלטה, וכן מבט ביקורתי על השלכות אלה.

3. הגיונות חינוכיים סותרים: סיפור מקרה - לימוד בחברותא

זמן
30 דקות

חומרים
דף מקורות

הסקירה על התפתחות מערכת החינוך מלמדת שמגמות שונות מכוונות בו-זמנית את מערכת החינוך. מניעים פוליטיים, ערכים וגישות תרבותיות משפיעים על המגמות בחינוך. מניעים כאלה עיצבו מערכות חינוך מאז ומתמיד. הטקסט שנקרא הוא מאת הרב יעקב בן מלכא שהיה מחכמי מרוקו. הקהילה בגיברלטר פנתה אליו בשאלה העוסקת במיקום של תלמוד התורה. המדינה עומדת להחרים את המבנה ואין להם לאן להעביר את תלמוד התורה. השאלה שהרב נשאל היא: האם אפשר להעביר את תלמוד התורה לביתו של המלמד?

וגם לענין תשב"ר [תינוקות של בית רבן] ... אשר שם בבית הכנסת הגדולה שם יתנו צדקות ה', והיא הכנה גדולה למלמדים, גם לבני עניים שעל הרוב לומדים בחינם, ואם היו המלמדים לומדים במקומותם למושבותם יהיה נמשך טורח גדול למלמדים לביטול התלמידים, וטורח המלמדים שבקושי מוצאים מקום לדור בו. שהשכנים בורחים מהם מחמת המיית ובלבול קול התלמידים, אם מפני ההפסד והקלקול הנמשך מהם, וכל מדור שנשכר בשקל נשכר בסלע ללמד התינוקות מחמת הדברים הנזכרים, ועל הרוב אינם יכולים לדור שנה תמימה במדור אחד, וכמה מלמדים נתבטלו ממלאכת שמים מהעדר המדור. וביטול התלמידים שהרי כשהם לומדים בבית מוצאת אשת הרב המלמד את התלמידים לפנייה והיא משמשתם [משתמשת בהם] וגם השכנים משתמשים בהם, והרב רואה חיה ומעמעם מפני הכבוד, וגם כדי שלא ירחיקוהו השכנים. ומה גם בני העניים שלומדים בחינם והם מעותדים לשרת ולשמש בין לאשת הרב המלמד ובין לשכנים, וכבר ידוע כמה הפליגו רז"ל [רבתינו זיכרונם לברכה] בביטול תלמוד תורה של התשב"ר [תינוקות של בית רבן]...

ר' יעקב בן מלכא, שו"ת נר מערב הוצאת דפוס חיים צוקרמן, תרצ"ה, סימן קו, עמוד עב

ר' יעקב בן מלכא
הידוע לנו על ר' יעקב בן מלכא הוא שחי בעיר תטואן שבמרוקו, במאה ה-18, בערך בשנת תקל"א (1770).

שאלות והנחיות לקבוצה

- מהם נימוקיו של הרב בן מלכא נגד העברת תלמוד תורה לבית המלמד?
- מהי המציאות החינוכית בקהילת גיברלטר המשתקפת בדברי הרב בן מלכא?

אסיף

- מהי המגמה שנגדה יוצא הרב בדבריו?

למנחה

בקטע הלקוח מתשובתו של הרב בן מלכא משתקפת מציאות חינוכית שאלה הם מרכיביה:

1. שאלת החשיבות של החינוך בעיני הקהילה - הקושי למצוא מבנה ללימודים נוצר אולי בשל ערכו הירוד של תלמוד התורה ולכן הקהילה לא מוכנה לממן מבנה עבורו. חשוב להדגיש שזו השערה בלבד.
2. מערכת היחסים בין התלמידים לבין הסביבה - השכנים ואשת הרב. כשהם צריכים את התלמידים יש ביטול לימוד תורה.
3. נכונותה של הקהילה ללמד בני עניים בחינם.
4. ההבחנה בין תלמידים עניים לתלמידים עשירים - התלמידים העניים מיועדים לשרת את השכנים ואת אשת הרב. זאת, בשונה משאר התלמידים שהנם מוגנים יותר, מן הסתם בשל העובדה שהם משלמים עבור הלימוד.

הרב בן מלכא יוצא נגד הדואליות של המניעים בקהילה זו: מצד אחד ה קהילה מאפשרת לבני עניים ללמוד בחינם, מצד שני אין כוונה להביאם לרמה אליה יגיעו בני העשירים. הגיונות סותרים שכאלה אפשר לראות גם בהתפתחות מערכת החינוך בארץ: מגמות של שוויון וחינוך לכול ומגמות של מצוינות והשקעה בחזקים מתקיימות זו בצד זו במדינות של משרד החינוך וסותרות זו את זו, עד שבסופו של דבר מצב האי-שוויון הופך למצב תמידי במערכת החינוך.

סיכום

השיעור הביא סקירה היסטורית של התפתחות מערכת החינוך. התחלנו בהיכרות עם הקמת מערכת חינוך יהודי בימי התלמוד ו"קפצנו" לסיפור התפתחות החינוך במדינת ישראל. אגב ההיכרות עם ההיסטוריה, ניסינו לבחון בעין ביקורתית את השתלשלות העניינים הן בתקופת התלמוד והן במדינת ישראל. השינויים במערכת אינם מתרחשים מאליהם, אלא יש יד מכוונת של מקבלי ההחלטות; לשינויים אלה השלכות ארוכות טווח ורחבות טווח. הערכים המנחים את שיקולי הדעת של מקבלי ההחלטות משפיעים למעשה על כל תלמיד במערכת, ובסופו של דבר על דמות החברה כולה.

תקנת ר' יהושע בן גמלא

אמר רב יהודה אמר רב: ברם [אבל] זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאֵלמלא הוא נשתכח תורה מישראל.

שבתחילה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה. מי שאין לו אב - לא היה למד תורה. מאי דרוש? [מה דרשו?] ולימדתם אותם (דברים יא, יט) - ולימדתם אתם.

התקיננו שיהו [שיהיו] מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים. מאי דרוש? [מה דרשו?] "כי מציון תצא תורה" (ישעיהו ב, ג): ועדיין מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד.

התקיננו שיהו מושיבין [מלמדי תינוקות] בכל פלך ופלך, ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו - מבעיט בו ויוצא,

עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא, דף כא, עמוד א

ר' יהושע בן גמלא

כהן גדול סמוך לחורבן בית שני. קיבל את כהונתו מהמלך אגריפס בזכות תרומת אשתו לבית המלך. נזכר לשבח פעמיים בתלמוד.

הגיונות חינוכיים סותרים: סיפור מקרה - לימוד בחברותא

וגם לענין תשב"ר [תינוקות של בית רבן] ... אשר שם בבית הכנסת הגדולה שם יתנו צדקות ה', והיא הכנה גדולה למלמדים, גם לבני עניים שעל הרוב לומדים בחינם, ואם היו המלמדים לומדים במקומותם למושבותם יהיה נמשך טורח גדול למלמדים לביטול התלמידים, וטורח המלמדים שבקושי מוצאים מקום לדור בו. שהשכנים בורחים מהם מחמת המיית ובלבול קול התלמידים, אם מפני ההפסד והקלקול הנמשך מהם, וכל מדור שנשכר בשקל נשכר בסלע ללמד התינוקות מחמת הדברים הנזכרים, ועל הרוב אינם יכולים לדור שנה תמימה במדור אחד, וכמה מלמדים נתבטלו ממלאכת שמים מהעדר המדור. וביטול התלמידים שהרי כשהם לומדים בבית מוצאת אשת הרב המלמד את התלמידים לפניה והיא משמשתם [משתמשת בהם] וגם השכנים משתמשים בהם, והרב רואה חיה ומעמעם מפני הכבוד, וגם כדי שלא ירחיקוהו השכנים. ומה גם בני העניים שלומדים בחינם והם מעותדים לשרת ולשמש בין לאשת הרב המלמד ובין לשכנים, וכבר ידוע כמה הפליגו רז"ל [רבנותינו זיכרונם לברכה] בביטול תלמוד תורה של התשב"ר [תינוקות של בית רבן]...

ר' יעקב בן מלכא, שו"ת נר מערבג' הוצאת דפוס חיים צוקרמן, תרצ"ה, סימן קו, עמוד עב

ר' יעקב בן מלכא

הידוע לנו על ר' יעקב בן מלכא הוא שחי בעיר תטואן שבמרוקו, במאה ה-18, בערך בשנת תקל"א (1770).

- מהם נימוקיו של הרב בן מלכא נגד העברת תלמוד תורה לבית המלמד?
- מהי המציאות החינוכית בקהילת גיברלטר המשתקפת בדברי הרב בן מלכא?